

Kurt Bendix-Olsen

Små børns perspektiver på inklusion

– et bidrag til forståelsen af ‘børn med handicaps’ betingelser for udvikling af rådighed i ressourcebørnehuse

Resume

Artiklen er baseret på forsvaret af ph.d.-afhandlingen “Små børns perspektiver på inklusion” (Bendix-Olsen, 2018a). Afhandlingen udforsker inklusion af ‘børn med handicap’ som en historisk og samfundsmæssig problematik analyseret fra et analytisk børneperspektiv. I artiklen udfolder jeg udvalgte pointer fra afhandlingen, og særligt analyserer jeg, hvordan små ‘børn med handicap’ har betingelser for at forstå sig selv som subjekter og for at arrangere sig med hverdagen i dagtilbud, der er oprettet med et officielt inkluderende sigte. Gennem en række empiriske nedslag giver artiklen indblik i, hvordan udforskning af børns hverdagsliv med ‘handicap’ og ‘inklusion’ forudsætter et blik for børnenes konkrete adgang til deltagelse på tværs af sammenhænge, og ligeledes også et blik for de handicapsyn og udviklingsforståelser som et professionaliseret inklusionsarbejde knytter an til aktuelt og historisk. Artiklen problematiserer, hvordan en historisk tilvejebragt og binært bundet forståelsesramme af ‘børn med handicap’ vs. ‘almindelige børn’ er med til at opretholde en segregerende og kompensatorisk håndtering af inklusion rettet mod ‘de særlige’. En for

snæver almenpædagogisk udviklingshorisont ser ud til at bidrage til en adskillestænkning, der sonderer mellem børneprofiler med almene og særlige behov. Inklusionsindsatserne i en sådan hjælpepraksis knytter an til ideen om ‘den generiske krop’ som normativt ideal for børns kropslige udvikling, hvilket kan afstedkomme, at ‘børn med handicap’ må indtræde i en deficitposition som inklusionsobjekter. Orkestreringen af et mere bredtfavnende og *alment* institutionsliv, hvor ‘børn med handicap’ kan tage del som almindelige deltagere, ser omvendt ud til at være muliggjort, når hverdagen arrangeres med fokus på, at alle børn har adgang til deltagelse i hverdagens konfliktsuelle og ‘fælles sager’. Artiklen konkluderer, at det er en forudsætning for ‘børn med handicaps’ rådighedsudvikling, at de har adgang til udviklingen af hverdagens repertoarer. I et sådant fokus på ‘børn med handicaps’ betingelsessituation løftes de samskabte og socio-materielt understøttende hverdagspraksisser frem som inkluderende i og på tværs af de sammenhænge, hvor børn fører deres liv.

Nøgleord: Handicap, inklusion, det almene og det særlige som binært bundne begreber,

rådighed, analytisk børneperspektiv, inklusionsarrangementer, konfliktuel Kooperation, ressourcebørnehuse

Intro

Artiklen bygger på et afhandlingsarbejde¹, der har udforsket, hvordan 'børn med handicap' har adgang til deltagelse i dagtilbud med en officiel pædagogisk inklusionsprofil (Bendix-Olsen, 2018a). Gennem udfoldelsen af en række empiriske eksempler, hvor fokus er på 'børn med handicaps' betingelser for deltagelse i fællesskaber, ønsker jeg at vise, at udforskning af velfærdsstatlig inklusionspraksis forudsætter et blik for børns socio-materielle sammenhænge, og en analyse af de pædagogiske og psykologiske interventionsforståelser, som historiske og aktuelle inklusionsbestræbelser knytter an til i daginstitutionelt regi. Artiklen diskuterer på baggrund af en subjektvidenskabelig og materiel feministisk forskningshorisont, hvordan binariteten mellem 'det almene og det særlige' får betydning for 'børn med handicaps' betingelser for udvikling af rådighed. I artiklen argumenterer jeg for, at børneperspektivisk viden kan give konkret indsigt i de rådighedsskabende og rådighedsminimerende processer, som følger i kølvandet på professionelles inklusionsbestræbelser, hvor 'børn med handicap' er sat i centrum. Der er i en daginstitutionel sammenhæng tale om fagligt meget sammensatte og også modsatrettede inklusionsbestræbelser, der virker ind på 'børn med handicaps' deltagelsesmuligheder på såvel almindeliggende som på særliggørende måder. Set i det lys er udforskning af det institutionelle hverdagsliv fra et analytisk børneperspektiv af stor betydning, idet vi herigennem kan få indblik i, hvor, hvordan og hvornår institutionelle arrangementer udgør barrierer

for 'børn med handicaps' rådighedsudvikling.

Artiklens disposition

Artiklen er disponeret således, at jeg indledningsvis introducerer til ressourcebørnehuse som dagtilbudstype og til baggrunden for deres etablering. Dernæst præsenterer jeg forskningsspørgsmålet, hvorefter jeg redegør for det kritisk psykologiske begreb 'konfliktuel Kooperation', for herigennem at tydeliggøre mit forskningsmæssige blik på, hvordan helt små børn også skal ses som bidragende subjekter i udvikling af ressourcebørnehuses hverdagspraksis. Begrebet knytter an til en dialektisk forståelse af, at det fælles skabte hverdagsliv må forstås som modsætningsfyldt, konfliktuelt og i evig bevægelse. I forlængelse heraf sætter jeg fokus på, hvordan 'børn med handicap' stilles socialt og kropsligt i en hverdag med fokus på inklusion. Jeg redegør endvidere for forskningsprojektets placering i et bredere forskningsfelt og løfter ligeledes sløret for projektets metodologi. Efter at have kastet lys over projektets teoretiske og metodologiske fundering, illustrerer jeg, hvordan hverdagslige inklusionsbestræbelser i ressourcebørnehuse kan begrebssættes som inklusionsarrangementer, hvor praksis er figureret på måder, der har afgørende betydning for 'børn med handicaps' deltagelsesmuligheder, rådighedsudvikling og subjektstatus. Gennem en analyse og kontrastering af empiriske eksempler (feltnoter), viser jeg, hvordan de professionelle bestræbelser på inklusion er betingelsessættende for børns deltagelse i hverdagslivet på såvel rådighedsminimerende som rådighedsudvidende måder. Afslutningsvis konkluderer jeg på artiklen og peger på problemstillinger, der inviterer til yderligere udforskning.

Etableringen af ressourcebørnehuse i Odense Kommune

Forskningsprojektet er blevet til i et samarbejde mellem tre parter: UCL Erhvervsakademi & Professionshøjskole, Odense Kom-

1 Artiklen er en redigeret udgave af den tale, som indledte forsvaret af ph.d.-afhandlingen *Små børns perspektiver på inklusion*. Forsvaret fandt sted den 22. november 2018 på Roskilde Universitet.

mune og Roskilde Universitet. Projektet tog så småt sin begyndelse i 2013, hvor Odense Kommune henvendte sig til UCL med ønsket om at få etableret et ph.d.-projekt, som kunne skabe forskningsviden om børnelivet i en ny almen institutionstype, som kommunen havde navngivet 'ressourcebørnehus'. Jeg fik i den forbindelse muligheden for at tilrettelægge et ph.d.-forløb med afsæt i ressourcebørnehusorganiseringen.²

Jeg har brugt betegnelsen ressourcebørnehus flere gange uden at redegøre for, hvad betegnelsen mere konkret dækker. Ressourcebørnehuse er, kort sagt, en ny term for en dagtilbudstype, der blev etableret i Odense Kommune i september 2013. Der findes 11 ressourcebørnehuse i kommunen fordelt over bydelene. Etableringen af ressourcebørnehuse blev, som jeg har kunnet iagttage det, iværksat ud fra to rationaler. For det første opstod ideen om ressourcebørnehuse ud fra økonomiske sparehensyn, som det kan læses af publikationen *SYNG Sammen om de YNGste* (Odense Kommune, 2013). For det andet kan ressourcebørnehuse ses som et led i udmøntningen af de konventionssikrede rettigheder, som alle børn har til deltagelse og uddannelse i alment regi (jf. FN's Børnekonvention, 1989; Salamancaerklæringen, 1994; Konventionen om Rettigheder for Personer med Handicap, 2006).

Det er modsatrettede politiske rationaler, som er velkendte i forskningslitteraturen. Her tænker jeg særligt på det det samtidighedsforhold, hvor økonomiske rationaliseringskrav og detaljstyring af den offentlige sektor sætter sig igennem, samtidig med at der gennem FN's organer og efterfølgende nationaltstatsligt arbejdes med implementering af deltagelsesrettigheder for alle med sigte på en øget grad af social retfærdighed netop i kraft af

de offentlige institutioners og uddannelsessystemets inklusive potentialitet. Samtidigheden i de politiske og pædagogiske omstrukturingsprocesser betegnes af flere forskere som svært uheldig, og nogle vil sige direkte kontraproduktiv for processen omkring udviklingen af deltagelsesbetingelser for 'mennesker med handicap' i velfærdsinstitutionerne og i samfundet mere bredt (for kritiske røster i den forbindelse, se fx Holt, 2003; Goodley, 2011, 2014). Den problematik vil jeg ikke forfølge her, men blot påpege, at den ligger som et baggrundstæppe for diskussionen af, om inklusion er en god ide, og hvem den i givet fald er eller kunne være et gode for (se Bendix-Olsen, 2017a for en rekonceptualisering af pædagogisk inklusionsarbejde). I stedet vil jeg kort gøre rede for kommunens definition af, hvad et ressourcebørnehus er. Odense Kommune beskriver ressourcebørnehuse på denne måde:

Ressourcebørnehuse kan kort defineres som et børnehus, der har ekstra ressourcer til at tage imod 2-3 børn med særlige behov. I ressourcebørnehuse arbejder man målrettet på at give børnene mange forskelligartede deltagelsesmuligheder både i store og små fællesskaber. De får her muligheder for at spejle sig i børn med andre kompetencer, hvilket er gunstigt for såvel deres kognitive, sociale og emotionelle udvikling (Odense Kommune, 2016, p. 3).

Ressourcebørnehuse opstod som et alternativ til særlige specialgrupper, der havde eksisteret i nogle få dagtilbud, der havde samlet børn fra hele kommunen. Det var nu i stedet tanken at decentralisere de hidtidige specialgruppetilbud, og ad den vej at komme tættere på forældrenes bopæl og herigennem at kunne tilbyde familierne lettere adgang til et pasningstilbud på ordinære vilkår. Med ordinære vilkår tænkes der her på tilbuddets placering i lokalområdet og på de udvidede åbningstider. På den vis er ressourcebørnehuse, som andre almene dagtilbud, tydeligvis

2 Der er mange parter, som har understøttet forskningsprocessen på betydningsfulde måder, og til disse hjælpssomme mennesker har jeg stilet en tak, som kan findes i forordet til afhandlingen *Små børns perspektiver på inklusion* (Bendix-Olsen, 2018a, p. 2f).

en arbejdsmarkedsforanstaltning ud over at være et pædagogisk tilbud, hvilket også er i overensstemmelse med dagtilbudslovens formålsparagraf (se dagtilbudslovens § 1, www.retsinformation.dk).

De 11 ressourcebørnehuse var inden omlægningen til ressourcebørnehuse dagtilbud, der ikke som udgangspunkt havde en faglig orientering, der indbefattede 'børn med handicap'. Som følge af kommunens organisationsændringer på dagtilbudsområdet i 2013, hvor målet var at etablere ressourcebørnehuse med en særlig inklusionsprofil, foretog kommunen en 37 timers pædagogisk opnormering af hvert ressourcebørnehuse. Personalet fik efteruddannelse, nærmere bestemt to diplommoduler for de pædagoguddannede, og medhjælperne fik et særligt tilrettelagt uddannelsesstilbud. Med baggrund i ovenstående indføring i ressourcebørnehusekonstruktionen vil jeg nedenfor præsentere forskningsspørgsmålet.

Forskningsspørgsmål

Forskningsspørgsmålet er over tid blevet udviklet til at hedde:

Hvordan sætter ressourcebørnehuses inklusionsarrangementer betingelser for 'børn med handicap' mht. deres udvikling af rådighed over hverdagen i vuggestuen frem til overgangen til børnehave?

Rådighed definerer jeg med hjælp fra Forchhammer & Nissen (Forchhammer & Nissen, 1994, in Jartoft, 1996, p. 196), som subjektets agentiale potentiale, der tilvejebringes i praksis gennem at 'barnet med handicap' har adgang til de praksissammenhænge, hvor deltagerne sammen udvikler deres "*rådighed gennem deltagelse i rådighed over betingelserne*". Et menneske uden mulighed for at udvikle rådighed er i modsætning hertil et subjekt, der er afskåret fra indflydelse i sine vigtigste handlesammenhænge, og som af samme grund er socialt marginaliseret, udleveret til omgivelserne, afhængigt og afmægtigt (Dreier, 2004,

p. 543). Et sådant liv er svært 'handicappet' af omgivelserne.

Bemærk citationstegnene om begrebsliggørelsen 'børn med handicap'. Citationstegnene skal indikere, at jeg har været udforskende på, hvad denne børne- og kropsdistinktion bruges til og dækker over i ressourcebørnehuses hverdagspraksis. Jeg har ved at bruge citationstegn ønsket at markere en distance til etablerede forståelser af *handicappede* børn, dvs. en børnekategori, hvor børn tillægges *immanente og særlige behov* afledt af fx en specifik kropslig mangel eller en klinisk stillet diagnose. Med min brug af citationstegn ønsker jeg at henlede opmærksomheden på, at begrebet 'handicap' ofte inviterer til en 'udefra-forståelse' af *kropslige særligheder*, og at en sådan forståelse af begrebet 'handicap' implicerer en *andetgørelsesproces*, som kan afstedkomme, at vi ikke får øje på børnene som de orienterende og rådighedssøgende subjekter, de reelt er (se Schneider, 2016, for en kritik af 'børn med handicaps' deltagelses- og inklusionsbetingelser i retslig forstand og i uddannelsespraksis. Se også Davis & Watson, 2010, for en kritik af hvordan 'almene' og 'specielle' uddannelsesarrangementer forskelsbehandler 'børn med handicap' på rådighedsminimerende måder).

Når jeg alligevel vælger at gøre brug af handicapbegrebet, så er det fordi, det i modsætning til funktionsnedsættelsesbegrebet kan "holde til", at krop og praksis forstås dialektisk³. De kroppe, som vi ofte betegner som ramt af 'funktionsnedsættelse' *virker i og får social betydning i* skiftende livssammenhænge. Det betyder, at det, som vi benævner som 'handicap,' altså kan variere alt efter subjektets socio-materielle deltagelsesbetingelser *forskellige steder*, og derfor kan en 'krop med handicap' være mere eller mindre almindelig- eller særliggjort i forskelle sammenhænge. Jeg forstår

3 Se Böttcher og Dammeyer (2016) for en analyse af handicapbegrebets muligheder i en kulturhistorisk forskningstradition

således ‘handicap’ som noget, der betegner et *kropsligt deltagelsesforhold*, der både har *subjektive og sociale betydninger* i hverdagen. Ved at koble handicapbegrebet til rådighedsbegrebet, som det ses af forskningsspørgsmålet, kan ‘handicap’ analyseres som en kropslig, social og praktisk dynamik i et samfundsskabende perspektiv. ‘Handicap’ indgår altså i et dialektisk samvirkeforhold, som virker ind på både subjekter, praksisser og derfor også på samfund. I den henseende får handicapbegrebet, i min brug af det, en *deltagelsespolitisk* dimension, som jeg bruger til kritisk at undersøge hævdundne forståelser af *afhængighed, hjælp og intervention*. Den politiske dimension giver udforskningsprocessen retning i forhold til også at pege på nye og muliggørende veje i konkret pædagogisk velfærdsarbejde (se Lave, 2011 & 2019 for en diskussion af forskningspraksis som en politisk og transformerende praksisform).

På baggrund af ovenstående redegørelse, argumenterer jeg for, at det vi kalder ‘handicap’, bedst kan forstås *situeret og decentreret*, idet handicap indgår i en bredere samfundsmæssig problematik omkring forståelsen og håndteringen af ‘det almene og det særlige’⁴. Med reference til antropologen Jean Lave, færdes vi i *“et rigt tekstueret deltagelseslandskab”*, som vi skaber sammen (Lave, 2019, p. 138). Fordi det rigt tekstuerede deltagelseslandskab er *kollektivt og historisk tilvejebragt* kan ‘børn med handicaps’ deltagelsessituation bedst udforskes *i praksis og fra et børneperspektiv*, så børnenes betingelser i hverdagen identificeres og gives betydning set fra deres deltagerpositioner.

I det følgende vil jeg tydeliggøre, hvordan et ‘barn med handicaps’ deltagelsesbetingelser kan fremanalyses subjektteoretisk, og jeg

ønsker samtidig at vise, hvordan et ‘børneliv med handicap’ *gøres* i en lokal praksis, der er i udvikling.

Konfliktuel Kooperation som betingelse for udvikling af rådighed over hverdagen

Jeg vil trække en feltnote frem, idet den meget hurtigt og konkret kan illustrere nogle centrale pointer om inklusion og udvikling af personlig rådighed i ressourcebørnehuse, som jeg har været optaget af at forstå bedre.

Feltnote 1

Det er efter frokost og en af pædagogerne er på badeværelset i vuggestuens storegruppe, hvor børnene er omkring 2 – 3 år. Pædagogen er i færd med at skifte ble på nogle af børnene. Pædagogen kalder på Dina, en ‘pige med blindhed’, som befinder sig i det tilstødende grupperum. Dina kommer umiddelbart ikke. Amalie, en pige, der er med på badeværelset, kalder også på Dina, mens hun slår på vasken, så Dina kan følge lyden (Bendix-Olsen, 2017a, p. 12).

Feltnoten introducerer jeg her, da den giver adgang til at forstå, hvordan hverdagslivet bliver arrangeret af og mellem mange deltagere, og hvordan hverdagens muligheder forsøges udvidet af både børn og voksne. Feltnoten viser os, at social praksis hele tiden må koordineres og potentielt giver anledning til konflikt mellem deltagerne, der hver især har deres handlegrunde og blikke på situationens muligheder. Jeg vil hævde, at feltnoten rummer vigtig viden om mere generel ressourcebørnehushuspraksis. Fx om, hvordan deltagelsesbetingelser helt konkret bliver til, men også om hvordan konfliktualitet i dagligdags og tilbagevendende situationer medieres gennem deltagerens samarbejde, dvs. gennem deres ‘konfliktuelle kooperation af fælles sager’, som Erik Axel har kaldt det (Axel, 2009).

Jeg vil opholde mig lidt ved Axels begreb, før jeg går videre med feltnoten, da begrebet er centralt i forhold til at forstå, hvordan praksis

4 For en mere detaljeret redegørelse for handicapbegrebets implikationer i subjektvidenskabelig udforskningspraksis henviser jeg til afhandlingen (Bendix-Olsen, 2018a, kap. 6.3).

udvikles gennem deltagernes samvirke i en modsætningsfyldt hverdagspraksis. Axel viser med sit begreb, at menneskers handlinger er forbundne på konfliktuelle måder, idet vi i hverdagen indgår i mange sammenhænge med hinanden, hvor vi af forskellige grunde er stillet forskelligt, eksempelvis i forhold til graden af indflydelse på og ansvar for 'de fælles anliggender':

Da mennesker samarbejder om fælles sager, om ting, og da disse er sammensatte og modsigelsesfyldte, er der mange perspektiver på samarbejdet. Modsigelser fremtræder ud fra, hvad samarbejdet i dette tilfælde går ud på, og samarbejdet må arrangeres på modsigelsesnes betingelser. Vi må derfor forstå sammenhænge fra sag til sag. Desuden, alt efter hvordan modsigelserne håndteres, kan de føre til koordinering af perspektiverne eller konflikter (Axel, 2009, p. 98)

Feltnoten om bleskift viser os, hvordan små børn kan have blik for, hvad der skal til, for at de selv og andre børn kan gives bedre deltagelsesmuligheder og derigennem opnå en større grad af rådighed over de fælles skabte livsbetingelser lige netop her. Det, at have *adgang til deltagelse*, fordrer i mange tilfælde, at *modsigelser bearbejdes og arrangeres på ny*, så der opstår alternative veje til deltagelse. Bleskift er en omsorgsmæssig nødvendighed, der former mellemværendet i vuggestuen: De professionelle initierer en given omsorgspraksis, som må forbinde sig med børnenes personlige engagementer, deres kroppe og socio-materialitetens muligheder, hvis den skal have et rådighedsskabende potentiale. Hvis situationen ikke skal gå hen og blive en rutinepræget afvikling af bleskift på børn, må samarbejdet om bleskift vokse frem i et pædagogisk rum præget af *intersubjektiv perspektivudveksling og situeret praksisudvikling* (se Hundeide for en diskussion af, hvordan børns udvikling af subjektivitet er knyttet til de voksnes børneforståelser og til deres blik for og situerede tolkninger af børnenes udspil, 2011). Selve

samarbejdet om udviklingen af deltagelsesbetingelserne i bleskiftet giver deltagerne nye handlemuligheder, og situationen viser os, at der ligger muliggørende potentialer i at få øje på *børnenes udspil og bidrag* til, at hverdagen kan komme til at hænge sammen på bedre måder set ud fra der, hvor netop de står i social praksis. I pædagogisk sammenhæng skal vi særligt interessere os for børnenes *modsigelser og deltagerpositioner i den fælles skabte praksis* i højere grad, end det ofte er tilfældet. Forestiller vi os i stedet, at Dinas "særlighed" udgjorde et deltagelsesproblem for *alle parter*, dvs. for Dina selv (i en for snæver almenpædagogisk praksis), for de professionelle opgavevaretagelse og for børnegruppens adgang til omsorg hos personalet, så ville samarbejdet dreje sig om i hvor lang tid, der kunne tages særlige hensyn til Dina, og hvordan praksis kunne balanceres uden at for mange parter led overlast i hverdagen. I en sådan arrangeret hverdag ville Dina optræde som barn *med særlige behov*, der kunne "vælte læsset" som følge af *hendes* særligt ressourcetrækkende omsorgs- og udviklingsbehov. I stedet illustrerer feltnoten, at vuggestuepraksis ikke behøver at være særliggørende overfor 'børn med handicap', da praksis er dynamisk og flersidig. *Hverdagen kan udvikles, når identificerede deltagelsesbarrierer udgør en almen og fælles sag*. Deltagene interesserer sig i feltnoten for at få bedre rådighed over hverdagen, og det sker i *kraft af deres engagementer i hinanden og gennem deres ønske om at være deltagere i situationen*. Mere teoretisk sagt kan praksis udvikles gennem konfliktuel koordination, hvorved deltagernes kollektive livsførelse "kalibreres" gennem at de arrangerer sig med arrangementerne, som ligeledes påvirkes af deltagernes rådighedsudvikling (Dreier, 2008, 2009).

Forskningsmæssigt set er der desværre hjemmel for at sige, at 'børn med handicaps' manglende rådighed knytter sig til deres begrænsede adgang til deltagelse i den fælles arrangerede praksis. Her henviser jeg til em-

piriske studier af Davis & Watson, 2001; Rasmussen, 2008; Fisker, 2010; Bøttcher, 2012; Åmot & Ytterhus, 2014, Gulbrandsen et al., 2014; Traustadottir et al., 2015.

‘Børn med handicaps’ manglende rådighed i institutionelt regi kan med hjælp fra Højrup & Jensen (2010) forstås som *et uudviklet demokratisk fællesgode*. ‘Den fælles sag’ om udvikling af et børneliv med gode deltagelsesbetingelser for alle børn vedrører mange forskellige parter, såsom forældre, professioner, uddannelser, politikere, forvaltere, og naturligvis børnene selv. Ud fra mine feltstudier i ressourcebørnehuse kan jeg se, at ‘børn med handicap’ er deltagere i en modsætningsfuld velfærdspraksis, hvor de i visse situationer stilles og forstås på forskelliggørende måder af de professionelle, og andre gange mødes samme børn på ganske almindeliggørende måder (Grue, 2010) af de samme professionelle.

Vender vi igen tilbage til eksemplet med bleskiftet, så hjælper Amalie med at udvide Dinas konkrete handlemuligheder i situationen. I kraft af deltagernes konfliktuelle koordination, udvikles der kollektiv rådighed over, at hverdagspraksis kan varieres og udvikles på uforudsete måder, når ‘den fælles sag’ er omdrejningspunktet, og deltagerne har sigte på hinanden som nødvendige deltagere for at nå det mellemværende, de har med hinanden. Det er netop det, som Axels begreb om konfliktuel Kooperation indfanger, og som jeg ser som en vigtig indsigt, når det handler om at få blik for, *hvordan* det er muligt pædagogisk at tilvejebringe betingelser, der gør, at hverdagspraksis kan udvikle sig på rådighedsudvidende måder for de involverede parter.

Arbejdet med at udvikle hverdagslige betingelser for børns udvikling af rådighed er en central pædagogisk opgave, som jeg ser tæt knyttet til de professionelles syn på ‘handicap’ og på deres situerede vurderinger af, hvad børns behov er lige nu og her og i et fremrettet perspektiv. De professionelles varierede og modsætningsfyldte opgavevaretagelse satte

mig på sporet af, hvordan det pædagogiske arbejde både arrangeres *for* enkeltbørn og *med* børnefællesskaber.

At udforske ‘det almene og det særlige’

Jeg har i empiriproduktionen været optaget af at forstå, hvordan institutionelle bestræbelser på inklusion tager sig ud fra et decentreret børneperspektiv (Højholt & Kousholt, 2011, 2012, 2014). Når jeg siger, at jeg har udforsket børnelivet gennem et decentreret børneperspektiv, så betyder det, at jeg har kigget ud i institutionslivet *fra* børnenes deltagerpositioner for at få indsigt i, hvad der giver adgang til deltagelse. Jeg har forsøgt at indfange børnenes kropslige muligheder i deres møde med den institutionelle socio-materialitet. Inden jeg går videre, vil jeg præsentere to betydningsfulde teoriudviklere, som projektet har hentet inspiration fra i forhold til at være udforskende på opdelinger og forståelser af ‘det almene og det særlige’.

Jeg vil citere den kritiske psykologis grundlægger Klaus Holzkamp (1929 – 1995) og handicapforskeren og aktivisten Rosemarie Garland-Thomson (1946 –) og med deres ord pege på, at ‘almen – særlig’ binariteten er betingelsessættende for vores begrebsbrug og hele tænkningen omkring ‘handicap’, krop og humanitet. Projektet trækker på disse to forskeres forskelligartede teoretiske universer, nemlig *kritisk psykologi*, og så *material feminism* i den udgave, som er hjemmehørende i den amerikanske forskningstradition, der kalder sig *cultural disability studies*.

Jeg vil med et citat af Holzkamp vise, at ‘almen og særlig’-binariteten i subjektteoretisk forstand er en blindgyde. Holzkamp siger nemlig, at “...*ud fra subjektvidenskaben findes der principielt ingen undtagelser – intet menneske er en undtagelse fra noget*” (Holzkamp, 2005, p. 27). Holzkamps ord er taget fra en tekst, der formidler, at menneskers subjektivitet aldrig kan anses som en fejlkilde i psykologien. Psykologiske forskningsmetoder

må forandres og i stedet kunne forholde sig til, at *alle* mennesker har subjektive handlegrunde. Handlegrunde, der er relateret til de sammenhænge og de betingelser, som mennesker indgår i, og som de evt. håndterer sammen med andre mennesker. Mennesker eller måske bedre subjekter kan ikke forstås i deres isolation, eller gennem at blive målt op imod andre, som det sker i eksperimentelle forsøgsopstillinger. Subjekter må forstås i relation til deres situerede livsbetingelser, og deres handlinger må forstås som subjektivt begrundede. Den indsigt har jeg taget med mig ud i ressourcebørnehusene, hvor jeg har set børns deltagelse som udtryk for deres subjektive muligheder i den lokale praksis.

Den anden stemme tilhører Garland-Thomson, som siger flg.: "*What we call disability is perhaps the essential characteristic of being human*" (Garland-Thomson, 2012, p. 339).

Garland-Thomsons ord er taget fra en tekst, der formidler begrebsliggørelsen 'handicap' som noget almenmenneskeligt. 'Handicap', argumenter Garland-Thomson for, skal ikke forstås som en fejl, en afvigelse eller noget uønsket. 'Handicap' er i stedet udtryk for biodiversitet, dvs. at kroppe varierer, ligesom kroppe forandrer sig på tværs af tid, sted og rum, som konsekvens af at, vi lever vores liv.

Begge citater taler op imod en positivistisk og klinisk objektgørelse af mennesket eller kroppén, dvs. kritiserer selve ideen om den generiske krop. Med Holzkamp og Garland-Thomson ser jeg 'det almene' som noget medieret, personligt og noget der er tilblivende i situerede sammenhænge. Det almene antager således subjektive former i uendelige variationer. Variationer, der knytter an til menneskers personlige livsførelse, og som ligeledes er knyttet til socio-materialitet og hverdagslige praksisarrangementer.

Placering i forskningsfeltet

Projektet placerer sig inden for den socialt relationelle handicapforståelse (Traustadóttir,

2015) koblet sammen med 'the human variation model' (Garland-Thomson, 2012, 2015, 2017). Med det "take" på 'handicap' placerer projektet sig i et socialvidenskabeligt forskningsfelt. Empirisk forskning i 'børn med handicap', der har et socialt relationelt handicap-teoretisk standpunkt, udgør et forholdsvis lille og nyt forskningsfelt. Men det findes og er i vækst. Handicapforskning i små børns institutionsliv og med nogenlunde samme forskningsinteresse som projektets, er eksempelvis forskning udført af Davis & Watson, 2001; Ottosen & Bengtsson, 2002; Ytterhus, 2003; Stanek, 2006; Rasmussen, 2008; Fisker, 2010; Kjær, 2010; Hilleshøy, 2016; Wilder & Lillvist, 2017; Luttrup & Granlund, 2010; Åmot & Ytterhus, 2014, Böttcher & Dammeyer, 2016. Traustadóttir et al. (2015) konstaterer, at den udbredte forskningsviden om 'børn med handicap' typisk har en klinisk, rehabiliterende eller specialpædagogisk forståelseshorisont. Det er en forskningslitteratur, som er individcentreret og eksperimentel, og hvor individet (dvs. barnet) typisk gøres til repræsentant for en specifik *vanskelighed* eller kommer til at repræsentere en *handicapgruppe*.

Forskning i 'børn med handicap' anlægger altså sjældent et subjektperspektiv, der er undersøgende på børns egentlige liv med handicap i en omskiftelig social praksis. Derfor er konkret viden om, hvordan 'børn med handicap' fører deres liv i almene institutioner en mangelvare. Dette videnshul i forskningsmæssig henseende er samtidig også et problem i forhold til de velfærdsprofessionelles opgaveforståelse, og det har konsekvenser for deres møde med børnene, hvilket forskere som Davis & Watson, 2001; Rasmussen, 2008; Böttcher, 2012; Traustadóttir et al., 2015 tydeliggør i deres empiriske arbejde.

Jeg har ikke alene trukket på socialvidenskabelig og psykologisk viden fra forskningsfeltet, men også på handicapshistoriske udredninger. Forskere som Stiker, 1999; Kristeva, 2008; Kirkebæk, 2013; Böttcher & Dammeyer,

2016 viser gennem deres arbejde, at historiske forståelser af handicap skifter eller differentieres gennem tiden, men at de historiske handicapsyn ikke forsvinder. De kan snarere siges at leve side om side med de nytilkommende forståelser. Jeg vil citere handicapforskeren Birgit Kirkebæk, og med citatet vil jeg argumentere for, at også ressourcebørnehuspraksis relaterer sig til, hvordan 'handicap' er blevet forstået og arbejdet med gennem tiden.

De styrende professionsutopier har bevæget sig fra "at gøre menneskelig" (midten af 1800-tallet) over at give "de bedste" kvalificeret hjælp (slutningen af 1800-tallet) til at redde civilisationen gennem fødselskontrol (1920'erne og 1930'erne), almengøre og inkludere afvigere (1960'erne og 1970'erne) til genomprojektets forudsigelse af mulig sygdom, udviklingen af fostervandsvurderingsstrategier og nutidens individualisering af ansvar for egen sundhed (Kirkebæk, 2013, p. 30)

I en dansk kontekst viser Kirkebæks arbejde (Kirkebæk, 2013) os, at de historiske interventionsstrategier omhandler, den på det tidspunkt rådende viden om hvordan der bør gribes ind overfor det 'ikke-almene', men typisk på vegne af almenvellet.

Jeg vil med to kontrasterende feltnoter vise, at måden 'handicap' tillægges betydning i ressourcebørnehuse ikke må forstås som entydig eller personbåren, men snarere afspejler situerede forholdemåder i praksis, som er knyttet til de professionelles opgaver og ansvar i konkrete hverdagslige sammenhænge.

Feltnote 2

Dina, en pige 'med blindhed', skal snart starte i børnehaven. Vuggestuen samarbejder med børnehaven om pigens overgang, og for at lette Dinas kommende overgang, er Dina på besøg i børnehaven sammen med andre børn og voksne fra vuggestuen.

Dina opholder sig mest på legepladsen, men da jeg kort er inden for i børnehaven, hører jeg en

medarbejder snakke med to drenge om det at være blind. De får fortalt, at det er som at have lukkede øjne hele tiden. Drengene lukker øjnene hårdt i og åbner dem så igen. "Det er bare hele tiden", siger den voksne (Bendix-Olsen, 2017a, p. 16).

Feltnote 3

'En pige med Downs' går i en vuggestuegruppe, og hendes bror går i en børnehavegruppe i samme integrerede institution. Forældrene afleverer broren i storegruppen først, og lillesøster er med. De andre børn spørger personalet, hvorfor pigen har så stor en tunge. Medarbejderne hører børnenes udsagn, men følger ikke aktivt op på dem (Bendix-Olsen, 2017a, p. 16).

Jeg vælger her at sammenstille to feltnoter. Feltnoterne er udvalgt, idet de viser, at betingelserne for at tage del i hverdagen er distribuerede, altså er fordelt på manges hænder, og at deltagelsesbetingelser også knytter an til helt praktiske prioriteringer og håndteringer af 'det almene og det særlige'. Mere præcist mener jeg, at feltnoterne kan give indblik i, hvordan børnelivet forstås og tages hånd om institutionelt, og hvor og på hvilke måder der sker almindeliggørelser eller produceres uddifferentieringer og tabuiseringer omkring 'børn med handicap' tilstedeværelse.

Den binært bundne forståelse af børn, hvor nogle tildeles en almen status og andre en sårbarhedsskabende særstatus, har jeg selv som deltagende observatør måttet arbejde teoretisk med gentagne gange i projektet⁵. Jeg vil præsentere endnu en feltnote her for at vise, hvordan jeg har lært om denne sociale distinktionspraksis, ved at skifte fra mit uddifferentierende blik på børn til at se på børn som deltagere i 'en fælles sag'.

5 I artiklen "Børn i udsatte positioner udforsket gennem deres adgang til deltagelse i læringsmiljøet", har jeg udforsket social udsathed i et materielt feministisk orienteret disability studies perspektiv, hvor feltnote 4 også indgår. Se (Bendix-Olsen, 2018b).

Feltnote 4

Amina, en 'pige med Downs' på 3,1 år, lægger sig op ad rutsjebanen i sin nye børnehavegruppe. En lidt ældre dreng siger: "Flyt dig lidt" til hende. Han gentager det. Drengen vil rutsje ned, og Amina er i vejen for ham. Drengen kigger på mig, som står tæt derved, og han siger, at 'hun' (Amina) ikke flytter sig. Jeg svarer drengen: "Jeg tror, at Amina ikke helt forstår, hvad du siger". Drengen kigger på mig og afventer, at jeg gør noget (Bendix-Olsen, 2018a, p. 36)

Denne lille situation har jeg vendt og drejet for at forstå, hvordan jeg selv er medproducent af forskelssættende processer mellem børn. Først da jeg forholdt mig til 'det almene' som noget der både er personligt, socialt og almenmenneskeligt og ikke som noget, der automatisk er koblet til 'den generiske krop' og normative forestillinger om alderssvarende udvikling, fik jeg mulighed for at opdage, hvordan jeg er med til at reproducere forskelssættende forholdemåder mellem børn, der, set i et andet perspektiv, deltager i 'en fælles sag' ved at indgå i børnefællesskaberne i et ressourcebørnehus.

Mit udsagn og min forholdemåde afslørede for mig, at jeg havde fokus på børnenes individuelle 'kapaciteter', og at jeg her så "vanskelighederne" som direkte afledt af Aminas 'funktionsnedsættelse'.

Ved at indtage et decentreret børneperspektiv, hvilket her vil sige, at jeg så på, hvad børnene gjorde og ville, fik jeg i stedet øje på børnene som deltagere i en bredere institutionspraksis. Jeg fik således øje på Aminas mulige handlegrunde. Var det den skinnende overflade på rutsjebanen, der inviterede hende til at opholde sig der? Var det måske et hvilested eller et overblikstidspunkt? Hun var nemlig ny deltager denne dag og lige her. Ligeledes fik jeg øje for drengens mulige handlegrunde og på hans udvidede deltagelsesrepertoire knyttet til børnehavens socio-materialitet og dens børnefællesskaber. I situationen står drengens repertoire i kontrast til Aminas legepladsreper-

toire og hendes aktuelle positionering i børnehavegruppen.

Situationen viste mig yderligere, at et decentreret børneperspektiv kan fungere som et mulighedsgivende afsæt for pædagogisk arbejde i forhold til at udvikle betingelser for fælles rådighed i dagligdags situationer. En pædagog med det fokus, ville her have haft mulighed på at udvikle deltagelsen mellem to parter, der er stillet forskelligt rent erfaringsmæssigt og kropsligt. Jeg, som observerende forsker, kom derimod til at gøre alt dette til børnenes egen sag. På den vis fik jeg indblik i, at inklusion, forstået som udvikling af fælles rådighed, ikke er noget børn selv kan bære. Der skal pædagogisk faguddannede til, der kan udforske de situerede muligheder fra børnenes 1. personspektiver⁶, og som kan koble deres engagementer til udviklingen af hverdagens praksis. Ideelt set kunne drengen høre om Aminas glæde ved at være på rutsjebanen lige her og nu (hendes mulige handlegrunde), og Amina kunne tage ved lære af drengens legerpertoire ved at se ham rutsje, mens en pædagog stod tæt ved dem. Helt almene pædagogiske "virkemidler" der almindeliggør børns konflikтуelle samarbejde. Det pædagogiske mellemværende vil jeg vende tilbage til lidt senere, når jeg udfolder de specifikke inklusionsarrangementer.

Jeg vil nu gå over til at redegøre lidt mere grundigt for, hvordan empiriproduktionen har fundet sted, selv om jeg allerede er i gang med dette forehavende, da analyse og empiriproduktion ikke kan skilles ad i dette projekt.

6 Schraube (2017) pointerer at førstepersonsperspektiver både findes i 1. person ental ('jeg') og i 1. person flertal ('vi'). Den dialektiske pointe peger på, at subjekter både er til i 'egen ret', og samtidig er nogle der fører liv sammen med andre. På den vis er subjektivitet og rådighed 'en fælles sag' og en almen udviklingsopgave for personer og kollektiver. Vi er imidlertid ikke stillet ens i forhold til at blive mødt som subjekter og i forhold til at have adgang til udviklingen af de fælles handlesammenhænge.

Empiriproduktion i en praksisforskningstradition

Projektet ligger i forlængelse af den tradition for praksisforskning, som Højholt et al., 2005; Højholt og Kousholt, 2011, 2012, 2014; Morin, 2009; og Mørck & Nissen, 2005 har udviklet med afsæt i Holzkamp (2005) og Dreiers (1996) "pionerarbejde". Praksisforskningstilgangen er udviklet i et forsøg på at ændre mainstream-psykologiens eksperimentelle laboratedesign og i stedet se forskningsindsigter som noget, der bliver til i et samarbejde med medforskere i konkrete praktiske sammenhænge, hvor viden deles. Højholt og Kousholt argumenter for praksisforskning som forskningstilgang på denne måde:

Forskningen kan ved at inddrage flere forskellige perspektiver analysere sammenhænge mellem et felts opgavefordeling, positioner og sociale strukturer. Det sker ikke ved at hæve sig over sociale interesser og perspektiver, men ved at udforske deres begrundelser og forankring i social praksis. På den måde kan forskningen både udvikle teoretiske begreber og være med til at udvikle nye forståelsesmuligheder og veje at gå i praksis (Højholt & Kousholt, 2011, p. 214).

Helt konkret har jeg fulgt fire 'børn med handicap' i 60 dage i perioden 2014 – 2016. Jeg har fulgt børnene i en vuggestue og i en integreret institution, fra de var i alderen 1 år – 1, 5 år og frem til deres overgange ind i børnehavekonteksten. En børnehave kom yderligere med i projektet, efterhånden som børnene fra vuggestuen med tiden blev til børnehavebørn.

De fire børn, er af anonymiseringshensyn navngivet med fiktive navne og deres køn kan være ændret:

- Dina: en 'pige med blindhed'
- Thor: en 'dreng med hjerneskode'
- Ruben: en 'sent udviklet dreng'
- Amina: en 'pige med downs'

Jeg har primært gennem deltagerobservation og gennem interview med forældre og professionelle, søgt at forstå, hvad der betinger børnenes deltagelse. Endvidere har jeg deltaget og gjort feltnotater i sammenhænge andre steder, end der hvor børnene selv har opholdt sig. Det var pædagogiske og administrative mødesammenhænge, som kunne belyse det børneliv, som jeg var deltager i sammen med børnene in situ. Min begrundelse for at søge viden i kontekster, hvor børnene ikke selv indgik som subjekter, har været at *følge problemet* (Højholt & Kousholt 2011, 2012, 2014). Imidlertid vil jeg dog understrege, at jeg har udforsket problemet et særligt sted fra, nemlig fra de fire børns deltagerpositioner i institutionslivet. På den måde har empiriproduktionen og analysen været standpunktsteoretisk inspireret (jf. Lave, 2011; Smith, 2002).

Jeg har primært benyttet mig af deltagerobservation, og jeg skal med Jean Lave's ord begrunde hvorfor. Lave udfolder i bogen 'Apprenticeship in Critical Ethnographic Practice' (2011) det, som hun benævner som 'kritisk etnografisk praksis'. Kritisk etnografisk praksis involverer ifølge hende:

a relational, historical worldview and metaphysics that question a number of commonsense understandings. It envisions ethnographic research as a long struggle to illuminate social life, challenge commonplace theories and their political implications, and change theoretical practice in the process (Lave, 2011, p. 10).

Deltagerobservation ser jeg som et privilegeret sted at udforske praksis fra, da forskeren selv er lærling i forhold til at begribe, hvordan inklusionsproblematikken tager form i konkrete børns institutionelle hverdagsliv. Empiriproduktion har således været *drevet frem* af en udforskning af børnenes adgang til deltagelse i resourcebørnehuskontekstens forskellige sammenhænge, hvor de professionelle havde en officiel opgave i forhold til 'inklusion' af børn.

Jeg vil i det følgende give et eksempel på,

hvordan det har været produktivt at gå på tværs af sociale kontekster, men samtidig at have et udforskende blik relateret til konkrete 'børn med handicap' og deres omskiftelige deltagelsesmuligheder og deltagerpositioner.

På et handleplansmøde for Dina, blev der talt om pigens aktuelle udvikling, og de fremadrettede pædagogiske opgaver i forbindelse med Dinas 'handicap' og kommende udvikling. På mødet fortalte moren lidt en passant om, hvordan det gik derhjemme. Hun fortalte, at hun undrede sig over, at når Dina hjemme sagde *græs*, og hun så satte Dina ned på græsplænen, så blev Dina overrasket og reagerede "taktilsky" med sine hænder. Dinas primærpædagog svarede Dinas mor, at Dina måske havde sagt *græs*, da de i vuggestuen sagde ordet, når de var ude på legepladsen, og Dina bevægede sig fra fliseunderlaget til græshøjen, hvor rutsjebanen var placeret. De satte nemlig ord på hendes færden og sansninger. En anden professionel, der deltog i mødet påpegede, at Dinas begrebsudvikling ikke var på plads.

I et socialt praksisteoretisk perspektiv viser udvekslingen mellem Dians voksne i eksemplet os, at alle *rundt om Dina* forsøger at give hjælp til deltagelse ud fra, hvad der giver mening i *deres* praksis, og hvad de har ansvar for *hver især*. Jeg får gennem min deltagelse i handleplansmødet øje på, hvordan de deltagelsesbetingelser, som skal hjælpe Dina i vuggestuen og fremad i livet, skaber momentan forvirring derhjemme. Endvidere, og ikke så overraskende, at handleplansrummet er et sted, hvor forståelser af børns udvikling forhandles mellem de professionelle. Fx taler de professionelle på mødet om '*det generelle barns udvikling*' og '*det blinde barns særlige udvikling*', men fra hvad Holzkamp (2013a+b) kalder viden fra et *trejpersonsperspektiv*. Hvorimod det livsførende barns situerede engagementer og konflikter kun tilfældigt berøres, da det ikke fremtræder som et egentlig fagligt fokusområde i de professionelle dialoger eller i deres faglige koordineringer. Dinas

førstepersonsperspektiv kommer derved til at ligge i skyggen af de professionelle opmærksomhed i mødesammenhængen, og det gælder også i nogen grad for den indsats, der skal understøtte Dinas personlige deltagelse. Set fra et analytisk børneperspektiv, dvs. fra et decentreret perspektiv, får jeg via mødekonteksten indblik i, hvordan Dina søger rådighed over sin hverdag, *der er delt mellem flere steder*. Jeg ser glimt af hendes deltagerbane, og jeg får billeder på Dina som handlende person i de konflikter, som aktuelt tegner sig for hende hjemme. Her tænker jeg på hendes aktuelle besvær med at *græs* indgår i forskellige praksisser forskellige steder.

Gennem dette eksempel har jeg villet anskueliggøre, at deltagelsesbetingelser må *udforskes* bredt, da disse, tilvejebringes mange steder og af mange deltagere, som jeg har beskrevet flere gange. Jeg har også villet tydeliggøre, at de professionelle forståelser af 'udvikling' og af 'handicap' har betingelses-sættende betydning for, hvordan 'børn med handicap' forstås og gives råderum i hverdagen. Mødekonteksten inviterer til planlægning af 'udvikling', dvs. at de voksne er *foregribende* og har et *planmæssigt fokus* på, hvad der skal arrangeres *for* Dina, mens de arrangementer, der ser ud til at hjælpe Dina i hverdagen, handler om at finde konkrete veje til deltagelse *sammen med* børnefællesskaberne og *sammen med Dina* som handlerettet person, der lever sit liv på tværs af kontekster, hvor fx *græs* betydningslægges forskelligt. Min pointe er ikke, at denne type af personlige konflikter, som opstår som følge af at barnets livsførelse udspiller sig på tværs af steder, ideelt set bør elimineres, men snarere at en børneperspektivisk udforskning af institutionslivet kan synliggøre og give indblik i den udviklingsopgave, som *alle* børn har med at forbinde livet hjemme med livet i dagtilbuddet – og det gælder jo ikke mindst for 'børn med handicap'.

Inklusionsarrangementer som udviklingsbetingelse for 'børn med handicap'

Jeg vil i det kommende afsnit give eksempler på, hvordan 'inklusion' bliver arrangeret for og med børn i ressourcebørnehusenes sociale praksis, og på hvilke måder inklusionsarrangementer former børnenes hverdagsliv og deres sociale selvforståelse.

Ole Dreier (2008, 2009) har i sit arbejde formuleret, at social praksis kan forstås som struktureret i sociale og institutionelle arrangementer, som vi som rådgighedssøgende personer arbejder på at arrangere os med på personlige måder. At arrangere social praksis mellem os er en social nødvendighed og den fælles "baksen" med praksis kan ses som et led i menneskets kollektive samfundsskabelse.

Sociale arrangementer afslører sig ikke for det blotte øje, de må fremanalyseres ved at følge subjektets livsførelsesbestræbelser i en given hverdagspraksis. Jeg har fremanalysert tre analytiske begrebsliggørelser af et empirisk materiale, der er meget mere "rodet" og "sammensat" end eksempel materialet alene lader ane. Jeg har i afhandlingens andet artikelbidrag *Med handicap i vuggestuen. Inklusionsarrangementer belyst som betingelser for rådgighedsudvikling og inklusion* (Bendix-Olsen, 2017b) redegjort for disse tre inklusionsarrangementer, hvor børnenes subjektivitet, krop og rådgighedsudvikling er i spil, så her kan man læse mere, end jeg får redegjort for nedenfor. De tre inklusionsarrangementer, har jeg benævnt:

- *et kapacitetsfokuseret arrangement*, der er rettet imod det 'funktionsnedsatte barns' potentielle funktioner
- *et rummende omsorgsarrangement*, der er kendetegnet ved omsorg for 'børns særlige behov' på en almen baggrund
- *et repertoireskabende arrangement* rettet mod børnefællesskabet som 'social krop'

Jeg vil i det følgende illustrere de tre begrebsliggørelser ved at inddrage empiriske eksempler, som kan give konkret indblik i, hvordan 'inklusion' gøres og 'handicap' får social betydning i ressourcebørnehuskonteksten.

Feltnote 5

En medarbejder skriver flg. til sine kolleger:

I tirsdags kom (min eksterne samarbejdspartner), og vi skulle have vores gruppe, men da alle de store skulle på tur, var vi kun os tilbage med Ruben. Ruben protesterede kraftigt over ikke at skulle med på tur, og ville tydeligvis ikke deltage i vores gruppe ... Jeg troede den dag, at det ville være godt for Ruben at være tilbage og "træne" med os, men at se Rubens reaktion og klart afvise os på den måde, han gjorde, da blev det klart for mig, at vi i virkeligheden havde ekskluderet ham fra fællesskabet (Bendix-Olsen, 2017b, p. 54)

Denne feltnote viser et tilbagevendende problem i forhold til bl.a. logistik og særliggørelse af 'børn med handicap'. Dels handler feltnoten om det forhold at være peget ud som 'inklusionsbarn', hvilket her vil sige som pædagogisk objekt, og dels at "hjælpen" skal komme eksternt fra, sådan at samarbejdet med børn og pædagoger skal ske på særligt korte tidsforløb, fordi personen fra fx Pædagogisk Psykologisk Rådgivning (PPR) skal videre til næste opgave/barn.

I sådanne situationer orkestreres praksis typisk på baggrund af klinisk viden om barnets 'dysfunktion', hvilket jeg kaldt for *et kapacitetsfokuseret arrangement*.

I et kapacitetsfokuseret arrangement bestræber de professionelle sig på at finde udviklingspotentialer og sikre fremtidig (arbejds)duelighed. De professionelle *træner* barnets nedsatte funktioner med henblik på barnets fremtidige deltagelse. I arrangementet bestræber de professionelle sig på at begrænse den kropslige skade, mens barnet endnu er lille og i udvikling. Der er således

tale om indsatser med sigte på habilitering og fremtidig rehabilitering. De professionelle undersøger fra et klinisk blik barnets manglende kropsfunktioner ift. 'den normalt udviklede krop'. De professionelle tager endvidere afsæt i effektivering af skriftligt nedfældede handleplansindsatser og evaluerer på, hvordan det går med indsatserne.

Fra et børneperspektiv ser det pædagogiske inklusionsanliggende ikke ud til at være håndteret rådighedsudvidende (Holzkamp-Osterkamp, 1979; Holzkamp, 2013), da deltagelsesbetingelserne er blevet til *uden for barnets rækkevidde*. Det afføder forskellige pædagogiske problemer, som vedrører barnets sociale selvforståelse. Et af de afledte problemer synes at være, at de professionelle specialviden om 'den generiske krops funktioner' konfliktter med barnets personlige engagementer og livsførelsesbestræbelser. I feltnoten kan Ruben ikke være subjekt for egen læring til at begynde med. Der sker samtidig en instrumentalisering af mellemværendet mellem barn og professionel, hvilket også sker, når andre børn deltager. Samværet ser ud til at blive kuldslået af de professionelle fokus på individuel formåen eller individuel opgaveløsning, og derved sker der en form for elevgørelse af vuggestuebørn, hvor 'det sociale' adskilles fra 'det faglige'. Det fører imidlertid ofte til *modstand* fra barnet mod den forud planlagte deltagelseskoreografi, og jeg tolker i lighed med Åmot og Ytterhus (2014), at barnets handlemåde kan forstås som et ønske om genforhandling af deltagelsesbetingelserne, så barnet kan øge/genetablere sin rådighed som person i egen ret.

I et subjektvidenskabeligt perspektiv positioneres barnet i denne type inklusionsarrangement primært som 'en krop med funktionsnedsættelse', og det individuelle barn får sig derved et *udviklingsproblem* på halsen. Barnet ses i en indsatspædagogisk (specialpædagogisk) forstand som værende *kompensationsfordrende*, afvigende eller *ekstraordinært* op imod de andre børns *helt almindelige*

eller *normale* kroppe. 'Den generiske krop' reproduceres altså i sådanne udviklingsunderstøttende situationer, og herved etableres paradoksalt nok det forskelssættende syn på kroppen som Garland-Thomson (1997) kalder for "the normate".

Jeg vil nu gøre rede for et andet inklusionsarrangement, og med en feltnote ønsker jeg at illustrere, hvordan denne sociale praksisdynamik får liv i hverdagen.

Feltnote 6

Det er frokosttid. Amina, et barn på 2,2 med downs er sat i en trip trap stol trukket væk fra bordenden. Pladsen ved bordenden tildeles også Amina i dag, som det skete de andre dage. Her er hun på så tilpas afstand af de andre børn, at hun ikke kan nå dem ... Amina bruger benene for at nå bordet. Hun laver klappelyde ... Da børnene er på plads ved rummets forskellige borde, bliver Amina skubbet ind til bordet og madet af en voksen. Amina siger lyde og kigger efter de andre børn, der spiser. Hun drejer sig og kigger efter en voksen, der er gået på badeværelset. Den voksne voksne beder Amina om at sidde ordentligt (Bendix-Olsen, 2017b, p. 55f)

Denne orkestrering af social praksis har jeg kaldt for *et rummende omsorgsarrangement*. I et arrangement med denne orkestrering søger de professionelle en praktisk håndtering af børns 'almene og særlige' behov. 'Handicap' bliver til en iboende kropslig essens, som det pædagogiske personale ideelt set skal kunne *kompensere* for eller *afbøde konsekvenserne af* bedst muligt i det daglige. Specialpædagogiske virkemidler introduceres i form af hjælpemidler, der tiltænkes at understøtte de pædagogiske bestræbelser rent spacialt og socio-materielt, så almenpraksis kan opretholdes i sin kendte form (fx ved fast siddeplads, ved brug af ikke-væltbar kop, gennem etableringen af et særligt legehjørne, brug af kuglevest, eget soverum, egen massagebold osv.). Tid, sted og rum bruges aktivt af de professionelle til at håndtere de to børnekategoriens forskelligartede 'behov'.

Det ses fx ved, at et barn som Amina gives eksklusiv voksentid, når de andre børn sover. Her kan personalet bedre imødegå farer og give fuld omsorg, da andre opgaver ikke også presser sig på.

Fra et rådighedsperspektiv ser inklusionsproblemet heller ikke ud til at være løst, da deltagesbetingelserne *igen* er blevet til uden for barnets rækkevidde. Det afføder forskellige pædagogiske problemer, der vedrører barnets sociale selvforståelse. Det rummende omsorgsarrangement bereder nogle børn med en kropslig 'førstehed' og andre en kropslig 'andethed' (Staunæs, 2003). Set fra et førstepersonsperspektiv kommer barnets deltagelse til at være et spørgsmål om at vente på, at de almene deltagesbetingelser bliver arrangeret på rette vis. Indtil da må barnet vente på tur, udskyde sine engagementer eller være med i aktiviteter glimtvis eller på lånt tid. Rådighed bliver for barnet et spørgsmål om at se sit snit til at udfolde sine personlige engagementer hurtigt, men disse hurtige handlinger fra barnets side ser ofte ikke ud til at blive genkendt som rådighedssøgende initiativer. De ikke-gangbare handlinger tolkes i stedet som en særlig 'adfærd', der er affødt af barnets 'handicap'. Barnets subjektive handlegrunde ser derfor ud til at blive mistolket i flere tilfælde, hvorved barnet positioneres som en 'misfit', dvs. 'et handicappet barn' (Garland-Thomson, 2011). Barnets subjektivitet miskendes i et sådant inklusionsarrangement, og 'det handicappede barn' vurderes igen på 'normatens' præmisser.

Jeg vil endelig præsentere en feltnote, som illustration for det tredje og sidste inklusionsarrangement, som jeg har fremanalyseret af empirien:

Feltnote 7

På Lillestuen, hvor børnene starter i ressourcebørnehuset, er 1,3 årige Thor, en dreng med fødselsrelateret hjerneskade, tildelt ressourceplads. Thor er svag i venstre side, og han skeler på det ene

øje. I starten af Thors vuggestueliv var der usikkerhed om graden af hans nedsatte synsfunktion. Thor sidder oftest opret på numsen. Han kravler ikke, men "møver" sig af og til fremad ved hjælp af sit aktive ben og et hop med bagen. Det ser ud til at være et centralt tema for børnene at udforske mulighederne og tingene i rummet alene, sammen med hinanden og sammen med de voksne. De andre børn er i bevægelse, hvor Thor er stillesiddende. Børnene bevæger sig rundt ved at krybe, kravle eller gå.

De professionelle igangsætter spontane bevægelses- og sanglege. En pædagog blæser sæbebobler. Det undrer mig. Det har jeg ikke set før i andre vuggestuer. Et af børnene, Else, kniber øjnene sammen, før hun rører ved boblerne. Hun har erfaringer med aktiviteten, ser jeg.

Nogle dage efter deltager jeg i et handleplansmøde for Thor. Her finder jeg ud af, at sæbebobleaktiviteten er foreslået af ergoterapeuten med henblik på at træne Thors øjenbevægelser og få ham i bevægelse med kroppen. Det slår mig, at jeg ikke så aktiviteten som en inklusionsbestræbelse, da den indgik i hverdagens sammenfletning af muligheder og som del af børnefællesskabernes fælles praksis (Bendix-Olsen, 2017b, p. 57f).

En sådan orkestrering af praksis har jeg kaldt for *et repertoireskabende arrangement* (Wenger, 1998). I situationer som denne er praksis udviklet på måder, der virker fællesskabende på trods af børns mange kropslige forskelle. Repertoireskabelse henviser til deltagelse i et konfliktuelt praksisfællesskab, hvor der er mange mulige veje at vise sit engagement på og stadig tage del inden for en fælles ramme. 'Børn med handicap' har adgang til sociale fællesskaber, uden at de særliggøres. De gøres ikke ekstraordinære eller synlige på sårbarhedsskabende måder, da "hjælpepraksis" ikke forstrukturerer samværets dynamik og fordeler deltagerpositioner og handlemuligheder på ulighedsskabende måder deltagerne imellem. Der er snarere tale om en situeret og eksplorativ praksisudvikling med højde for børnefællesskabets aktuelle mulighedshori-

sont, og set fra praksis er der tale om en fælles, men forskelligartet social ageren. Børn og situation er på sin vis uadskillelig, da de bærer hinanden frem.

Situationen viser os et engagerende pædagogisk rum, hvor 'børn med handicap' har betingelser til at udfolde sig eksperimenterende sammen med andre subjekter, det være sig børn som voksne. Repertoireskabelse er derfor noget, der kan forekomme, når der pædagogisk set er udviklet *adgang til rådighed over de fælles betingelser*.

Konklusion

Inklusionsarrangementerne viser os, at inklusionsbestræbelserne i ressourcebørnehuse er knyttet til en række historiske og politiske modsætningsforhold eller "kampe" set i forhold til, hvad det humane er eller bør være, og hvordan almenvellet bedst sikres. Det afstedkommer i vor tid, at det bliver de professionelle arbejder at sondre mellem, hvad der skal beskyttes og fremmes hos 'børn med handicap' og mere generelt for børn i det hele taget.

Binariteten mellem 'det almene og det særlige' kommer ofte i spil i de professionelle hjælpehandlinger *for og omkring 'børn med handicap'* og i deres vurderinger af denne "børnekategori" adgang til og gavn af at indgå i børnefællesskaberne. Jeg ser derfor et behov for at udforske *hvor, hvordan og hvornår* hvilke handicap- og udviklingsforståelser er i spil omkring 'børn med handicap'. Det er nødvendigt fremadrettet at være udforskende på, hvordan *handicapforståelser skabes og re-produceres i praksis*, og hvordan social praksis kan udvikles med viden fra børnelivet og med børns egne engagementer som drivkraft. For hvordan kan man pædagogisk tilvejebringe inkluderende betingelser i børnelivet, hvis børnenes viden om hverdagen forsvinder ud af syne for de professionelle?

Reproduktionen og overskridelsen af binariteten 'det almene og det særlige' ser ud til at være betingelsessættende for 'børn med

handicaps' udvikling af rådighed. F.eks. er det ikke lige meget om de pædagogiske inklusionsbestræbelser objektgør børns kroppe, eller om det pædagogiske samspil giver børnene mulighed for at være subjekter i egne læreprocesser sammen med andre børn og voksne. Hvis ressourcebørnehuseideen er et arrangement *for 'børn med handicap'* inden for en snæver almenpraksis, så inviterer det til en *placeringstænkning* og en *grænsedragningspraksis* omkring hvilke børn, der kan "fite" ind – og en "udefra-vurdering" af hvor længe de hver især magter det.

'Børn med handicap' viser i det empiriske materiale en utrolig styrke og et deltagelsesmæssigt gåpåmod, som ofte skal mere frem i lyset i forskningen og i diskussionen af børns bidrag til inklusion. 'Børn med handicaps' subjektivitet og udvikling af rådighed skal udforskes i langt højere grad, end det bliver i dag. I dag bærer dem, som jeg har kaldt for 'børn med handicap' på *almene* borgerrettigheder, men for ofte bliver børnene, som jo er og bør være *retssubjekter*, i stedet til *objekter* for inklusion. Det er, hvad artiklen har ønsket at give et bidrag til forståelsen af gennem en børneperspektivisk udforskning af hverdagslivet i ressourcebørnehuse.

Referencer

- Axel, E. (2009). Situeret projektering i et byggeprojekt. *Nordiske Udkast nr. 1/2*, pp. 97-118 *Bekendtgørelse af FN-konvention af 20. november 1989 om Barnets Rettigheder*, www.retsinformation.dk, fundet 29.05.2018
- Bendix-Olsen, K. (2017a). Det pædagogiske fællesgode i vuggestuen. *Forskning i Pædagogers Profession og Uddannelse, nr. 1.*, pp. 7-19
- Bendix-Olsen, K. (2017b). Med handicap i vuggestuen. Inklusionsarrangementer belyst som betingelser for rådighedsudvikling og inklusion, *Nordiske Udkast, Nr. 1*, pp. 44-62
- Bendix-Olsen, K. (2018a). *Små børns perspektiver på inklusion*, Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi, Ph.d.-programmet Hverdagslivets

- Socialpsykologi, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet.
- Bendix-Olsen, K. (2018b). Børn i udsatte positioner udforsket gennem deres adgang til deltagelse i læringsmiljøet. In: T. H. Mortensen & T. Næsby (red.). *Den styrkede pædagogiske læreplan – grundbog til dagtilbudspædagogik*, København: Dafolo, pp. 107-124
- Bøttcher, L. (2012). Using the Child Perspective to Support Children with Severe Impairments in Becoming Active Subjects. In: M. Hedegaard, K. Aronsson, C. Højholt & O. S. Ulvik (red.). *Children, Childhood and Everyday Life. Children's Perspectives* (pp. 161-178). Charlotte: Information Age Publishing
- Bøttcher, L. & Dammeyer, J. (2016). *Development and Learning of Young Children with Disabilities. A Vygotskian Perspective*. International Perspectives on Early Childhood Education 13, Springer
- Davis, J. M. & Watson, N. (2001). Where are the Children's Experiences? Analysing Social and Cultural Exclusion in 'Special' and 'Mainstream' Schools. *Disability and Society, Vol. 16, No. 5*, pp. 671-687
- De Forenede Nationer (2006). *Konventionen om rettigheder for personer med handicap*, <http://socialministeriet.dk/media/13393/handicap-konventionen-paa-dansk.pdf>
- Dreier, O. (1996). Ændring af professionel praksis på sundhedsområdet gennem praksisforskning. In U. J. Jensen, J., Qvesel & P. F. Andersen P.F. (Eds.). *Forskelle og forandring – bidrag til humanistisk sundhedsforskning*, Århus: Philosophia, pp. 113-140
- Dreier, O. (2004). Rådighed. Gads psykologileksikon, Gyldendals Akademiske Bogklubber, Skive: Narayana Press, pp. 543
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in Everyday Life. Learning in Doing: Social, Cognitive and Computational Perspectives*. Cambridge University Press
- Dreier, O. (2009). The Development of a Personal Conduct of Life in Childhood. In T. Teo, P. Stenner, A. Rutherford, E. Park, & C. Baerveldt (red.). *Varieties of theoretical psychology: International, philosophical and practical concerns* (pp. 175-183). Toronto: Captus Press Inc.
- Fisker, T. B. (2010). *Småbørn i interaktion. En undersøgelse af socialt udviklingspotentiale og muligheder for interaktion for småbørn i forskellige pædagogiske og organisatoriske miljøer*. Ph.d.-afhandling, Institut for læring, Danmarks Pædagogiske Universitet, Århus Universitet
- Garland-Thomson, R. (1997). *Extraordinary Bodies. Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York: Columbia University Press
- Garland-Thomson, R. (2011). Misfits: A feminist Materialist Disability Concept. *Hypatia vol. 26, no. 3*, pp. 791-609
- Garland-Thomson, R. (2012). The Case for Conserving Disability. *Journal of Bioethical Inquiry 9, Springer*, pp. 339-355
- Garland-Thomson, R. (2015). Human Biodiversity Conversation: A Consensual Ethical Principle. *The American journal of Biotehics, Vol. 15, no. 6*, pp. 13-15
- Garland-Thomson, R. (2017). Disability Ethics: From Theory to Practice, *Kennedy Institute of Ethics Journal, Vol. 27, Number 2*, pp. 323-339
- Goodley, D. (2011). *Disability Studies. An interdisciplinary Introduction*. London: Sage
- Goodley, D. (2014). *Dis/ability studies. Theorizing diblism and ablism*. New York: Routledge
- Grue, J. (2010). Annerledeshet og identitet. In J. Kristeva & E. Engebretsen. (Eds.). *Annerledeshet. Sårbarhetens språk og politikk*. Gyldendal akademisk, Oslo, p. 84-101
- Gulbrandsen, L. M. (Ed.). (2014). *Barns deltagelse i hverdagsliv og professionel praksis – en utforskende tilnærming*. Universitetsforlaget, Oslo
- Hilleshøy, S. (2016). The Contribution of Support Teachers in Facilitating Children's Peer Interactions. *IJEC, 48*, pp. 95-109
- Holt, L. (2003). (Dis)abling children in primary school micro-spaces: geographies of inclusion and exclusion. *Health & Place, 9*, pp. 119-128
- Holzcamp, K. (2005). Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik. In *Nordiske Udkast, nr. 2*, pp. 5-33
- Holzcamp, K. (2013a). Missing the Point: Variable Psychology's Blindness to the Problem's Inherent Coherences. In E. Schraube & U. Osterkamp (Eds.). *Psychology from the Standpoint of the Subject. Critical Theory and Practice in*

- Psychology and the Human Sciences*, London: Palgrave Macmillan, pp. 60-74
- Holzcamp, K. (2013b). The Fiction of Learning as Administratively Plannable. In E. Schraube & U. Osterkamp (Eds.). *Psychology from the Standpoint of the Subject*, Palgrave Macmillan, pp. 115 – 132
- Holzcamp-Osterkamp, U. (1979). Erkendelse, emotionalitet, handleevne. I: O. Dreier (red.). *Den kritiske psykologi*. Bibliotek Rhodos: København, pp. 237-348
- Hundeide, K. (2011). Et barnperspektiv på det praktiske arbejdet inom barnomsorgen: Ett humanistiskt och tolkande synsätt. In: Samuelsson, I.P., Sommer, D. & Hundeide, K.: *Barnperspektiv och barnens perspektiv i teori och praktik*, Stockholm: Liber, pp. 109-169.
- Højholt, C. (red.). (2005). *Forældresamarbejde. Forskning i fællesskab*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Højholt, C. & Kousholt, D. (2011). Forsknings-samarbejder og gensidige læreprocesser. In C. Højholt (Ed.): *Børn i vanskeligheder. Samarbejde på tværs*. København: Dansk Psykologisk Forlag, pp. 207-237
- Højholt, C. & Kousholt, D. (2012). Om at observere sociale fællesskaber. In M. Pedersen, J. Klitmøller & K. Nielsen (Eds.). *Deltage-observation. En metode til undersøgelse af psykologiske fænomener*, Hans Reitzels Forlag, København, pp. 77-90
- Højholt, C. & Kousholt, D. (2014). Participant Observations of Children's Communities-Exploring Subjective Aspects of Social Practice, *Qualitative Research in Psychology*, 11:3, pp. 316-334
- Højrup, T. & Jensen, U. J. (2010). Moderne fællesgoder eller postmoderne kynisme? Mellem velfærdsstat og konkurrencestat i teori og praksis. In K. Thorgård, M. Nissen & U. J. Jensen (Eds.): *Viden, virkning og virke*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, pp. 17 – 59
- Jartoft, V. (1996). Kritisk psykologi. In C. Højholt & G. Witt (red.). *Skolelivets Socialpsykologi. Nyere socialpsykologiske teorier og perspektiver*. København: Unge pædager, pp. 181-208
- Kirkebak, B. (2013). Det historisk flyttelige handicapbegreb. In I. S. Bonfils, B. Kirkebak, L. Olsen & S. Tetler (red.). *Handicapforståelser. Mellem teori, erfaringer og virkelighed*. København: Akademisk Forlag, pp. 17 – 33
- Kjær, B. (2010). *Inkluderende pædagogik. God praksis og gode praktikere*. Professionsserien. København: Akademisk Forlag
- Kristeva, J. (2008). *Brev til presidenten. Om mennesker med funktionshemning*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag
- Lave, J. (2011). *Apprenticeship in Critical Ethnographic Practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lave, J. (2019). *Learning and Everyday Life. Access, Participation, and Changing Practice*. University Printing House: Cambridge.
- Luttrupp, A. & Granlund, M. (2010). Interaction – it depends – a comparative study of interaction between children with intellectual disability and children with typical development. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 12:3, pp. 151-164
- Morin, A. (2009). Praksisforskning: På tværs af almen og specialpædagogik. *Educare*, nr. 4, Malmö Högskola, pp. 105 – 122
- Mørck, L. L. & Nissen, M. (2005). Praksisforskning. Deltagende kritik mellem mikrofonholderi og akademisk bedrevenen. I: T. B. Jensen & G. Christiansen (red.). *Psykologiske og pædagogiske metoder. Kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis*. Roskilde Universitetsforlag
- Odense Kommune. (2013). Sammen om De Yngste – SYNG. Grundlagspapir. file:///C:/Users/kube/Downloads/Sammen%20om%20de%20yngste%20(2).pdf, fundet den 16.02.2018
- Ottosen, M. H. & Bengtsson, T. T. (2002). *Et differentieret fællesskab. Om relationer i børnehaver, hvor der er børn med handicap*, Socialforskningsinstituttet, 02:24
- Rasmussen, K. (2008). *(U)dviklingshæmmede børns hverdagsliv. Beretninger og refleksioner fra en parallel og institutionaliseret verden*, Aarhus: Klim
- Schneider, C. (2016). Recognizing and Respecting the Rights of Children with Disabilities in the Classroom. *International Journal of Education*, Vol. 8, No 3, pp. 1-15
- Schraube, E. (2018). Teori gør forskellen: Analytiske strategier i kritisk psykologi. *Nordiske Udkast, Årgang 45, nr. 2*, pp. 24-39

- Smith, D. (2002). Institutional Ethnography. In T. May (ed.). *Qualitative Research in Action*. London: Sage, pp. 17-45
- Stanek, A. H. (2006). Rummelighed: Eller fokus på handlemuligheder i og på tværs af børns rum. In *Psykologisk Pædagogisk Tidsskrift. Årgang 43, 1*, pp. 3-13
- Staubæs, D. (2003). Skæve køn, skæve etniciteter. In *Kvinder, Køn & Forskning, årg. 12, nr. 1*, pp. 70 – 81
- Stiker, H. J. (1999). *A History of Disability*. Ann Arbor: The University of Michigan Press
- Traustadóttir, B., Ytterhus, B., Egilson, S. T. & Berg, B. (Eds.). (2015): *Childhood and Disability in the Nordic Countries. Being, Becoming, Belonging. Studies in Childhood and Youth*. New York: Palgrave Macmillan
- Unesco (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_E.PDF, fundet d. 29.05.2018
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wilder, J. & Lillvist, A. (2017). Collaboration in Transitions from Preschool: Young Children with Intellectual Disabilities. In N. Ballam, B. Perry, & A. Garpelin, (Eds.). *Pedagogies of Educational Transitions. European and Antipodean Research*. International Perspectives on Early Education and Development 16. Springer, pp. 59-74
- Ytterhus, B. (2003). *Socialt samvær mellem børn. Inklusion og eksklusion i børnehaven*. København: Hans Reitzels Forlag, 1. udgave, 1. oplag
- Åmot, I. & Ytterhus, B. (2014). 'Talking bodies': Power and counter-power between children and adults in day care. *Childhood, Vol. 21 (2)*, pp. 260-273

Forfatterpræsentation

Kurt Bendix-Olsen er lektor, ph.d. og forskningsmedarbejder i forskningsprogrammet *Inklusion og Hverdagsliv*, Center for Anvendt Velfærdsforskning, UCL Erhvervsakademi og Professionshøjskole, kube@ucl.dk